

UURIMUS SOOME VANADE VILJAJEKSUVIISIDE KOHTA *

Suomen Muinaismuistoyhdistyse väljaandel alates 1934. aastast ilmuv sari «Kansatieteellinen Arkisto», mille esimestes köidetes avaldati peamiselt deskriptiivseid ülevaateid ja lühuurimusi, on sõjajärgseil aastail kujunenud soome etnograafiliste monograafiate peamiseks avaldamiskohaks. Oma kaalukate uurimustega, kus soome materjali kõrval tavaliselt peetakse silmas kogu Põhja- ja Ida-Euroopa ainekku, toob sari märkimisväärseid lisandeid Euroopa etnograafiale laiemale ulatuses. Erilist huvi pakuvad selles avaldatud monograafiad eesti etnograafia seisukohalt, seda enam, et eesti ainekukul on neis tihtipeale küllaltki oluline koht. Nimetatagu siin näiteks sarja VII köitena ilmunud Toini-Inkeri Kaukoneni uurimust lina ja kanepi kasvatamise ja harimise kohta Soomes «Pellavan ja hampun viljely ja muokkaus Suomessa» (1946), E. A. Virtanen'i etnosotsioloogilist kirjajala kalastusõiguse ja ühiskondliku kalapüügi käsitlust «Itäkarjalaisten kalastus-oikeudesta ja -yhtiöstä» (VIII kd., 1950), Niilo Valoneni üksikasjalist ülevaadet Kirde-Euroopas laialt kasutatud kasetohtpunutistest «Geflechte und andere Arbeiten aus Birkenrindenstreifen unter besonderer Berücksichtigung finnischer Tradition» (IX kd., 1952), Veera Vallinheimo lõngaketramise ajaloo käsitlust «Das Spinnen in Finnland unter besonderer Berücksichtigung schwedischer Tradition» (XI kd., 1956) jt.

Alljärgnevas tutvume lähemalt sarja X köitena avaldatud Hilikka Vilppula uurimusega soome vanade viljajeksuviiside kohta.

Tõõ erilise väärtusena tuleb rõhutada väga põhjalikku ja detailidesse tungivat ainekukul esitamist töövahendite ja tööprotsesside kirjeldamisel. Esituse aluseks on XIX ja XX sajandist pärinev rikkalik teatmaterjal, mida on olemas peaaegu igast Soome kihelkonnast. Esemete ja töövõtete käsitlemisel on õnnelikult välditud tüpoloogilis-formaalset lähenemist ning püütud kõiki küsimusi lahendada neid võimalikult igast vajalikust aspektist valgustades. Nii on mitmel puhul suudetud näidata arengu sisulisi tegureid, samuti põhjusi, miks mõningad primitiivsed töövõtted vahel uuesti elustuvad ja levivad. On tehtud ka selliseid tähelepanekuid, nagu näiteks temperatuuri määramine viljakuivatamisel rehes. Selgub, et ülal partel kõigub temperatuur tavaliselt 40—60°C vahel.

Teatavaks puuduseks on vähene tähelepanu osutamine võimalikele erijoonteile väike- ja suurmajapidamiste rehepeksus.

Võib eeldada, et väikemajapidamistes püsis vanapäraseid jooni hoopis visamalt kui suurtaludes. Eriti käitsi rehepeksu hilisajaloo seisukohalt oleks sotsiaalsete erinevuste arvessevõtmine tõenäoliselt andnud mõndagi huvitavat.

Soome etnograafias kujunenud traditsioonide kohaselt on uurimuses hoolikalt silmas peetud rehepeksu rahvapärast terminoloogiat, mis mitmel puhul on kaasa aidanud kultuuriajalooliste järelduste tegemisel. Kohati küll tundub, et läänemeresoome keelte materjali laialdasemalt kasutades oleks võib-olla saadud mõndagi seisukohta veelgi täpsustada (näit. rabamaise käsitlemisel).

Hästi illustreerib teksti rikkalik pildimaterjal, mille varal on dokumenteeritud peaaegu kõik tähtsamad töövõtted. Rohkesti ja hea eduga on kasutatud nähtuste kartografeerimist. Üldse on esitatud 15 levikukaarti, neist 5 terminoloogilist. Mitmed kaardid pakuvad otsest huvi ka Eesti seisukohalt, näit. lk. 101 (varda nimetused), 113 (koodi tüübid), 189 (hobusega rehepeks), 201 (sarja tüübid) jm.

Teistelt rahvastelt pärineva võrdlusmaterjali esitamisel on autor tihtipeale üsna laiahaardeline, jõudes mitmel puhul välja näiteks Jaapanisse, Tseilonisse, Kagu-Aasiasse ja neegrite juurde. Kui-võrd sellised ülikauged võrdlused aitavad küsimusi sisuliselt valgustada (näit. üksikute kooditüüpide ajaloo selgitamisel), on nad loomulikult teretulnud. Nii mõnigi kord aga tundub niisugune laiahaardelisus ühele maale pühendatud monograafilises käsitluses tarbetuna, eriti kui seda kasutatakse inimeste elementaarsete kogemuste universaalsuse demonstreerimiseks, nagu autor muide ise rõhutab ühenduses tuule kasutamise ja vilja puhastamisega (lk. 236).

Uurimusele ajalise sügavuse andmisel on kahjuks suhteliselt vähe silmas peetud arheoloogide viimase aja töötulemusi. Kuigi need viljajeksuviiside kohta ei anna otsest materjali, oleks viljakasvatuse ning eri viljaliikide läänemeresoome alale levimise konkreetsem valgustamine loonud tööle tunduvalt ilmekama tausta, milleta kaugema mineviku areng paratamatult võrdlemise uduseks jääb. Nii näiteks saavad mitmedki erinevused Ida- ja Läänemeresoome ning Eesti rehepeksuviisides hoopis selgemaks, kui pidada silmas, et künnipõllundus kujunes Eestis (ja tõenäoliselt ka Edela-Soomes) valitsevaks maaharimisviisiks juba m. a. I aastaühend, kuna Sise-Soomes aletegu püsis olulisel kohal veel keskajalgi. Muide on autori üheks teeneks Ida-Euroopa alekultuuriga seostuva kihistuse esiletõstmine soomlaste rehepeksus. Kahjuks aga ei esitata seda kihistust kuskil kokkuvõtlikult, vaid lugeja peab selle ise eri peatükkidest kokku noppima. Üldse oleksid mitmedki uurimis-

* Hilikka Vilppula, Das Dreschen in Finnland. Kansatieteellinen Arkisto X, Helsinki, 1955. 320 lk., 131 joon.

tulemused hoopis ilmekamalt esile kerkinud, kui nad oleksid nii ajaloolise arengu kui territoriaalse leviku järgi süsteempäraselt esitatud sellekohases kokkuvõtlikus peatükis.

Edasi mõningaist sisulistest seikadest, mis pakuvad huvi üldisemalt või otseselt Eesti seisukohalt.

Sissejuhatavas peatükis käsitletakse soome rehehooneid. Siin ei leidu palju uudismaterjali. Ilmneb veel kord selgesti, et Lääne-Soome rehalaga rehi (*luuvariihi*) pole geneetiliselt seostatav eesti rehehoonetega, olles neist juba konstruktsioonilt hoopis erinev. Rehala on Soomes rootsi päritolu ning levinud läänest itta alates XVI sajandist. Maa lääneosas on ta arhiiviandmetel laialdasemalt kasutusele võetud XVII sajandil; Sise-Soome tungis ta ulatuslikumalt aga alles XIX sajandil. Autori teeneks on rehala levikut Ida-Soomes takistanud tegurite näitamine ning selgitamine, miks siin kuni viimase ajani jäi püsima üheruumiline rehi. See oli nimelt tingitud siinseist hoopis teistsugustest rehepeksutraditsioonidest. Kui läänes kogu vili püüti peksta ära sügisel, siis idas peksti vilja väikestes kogustes talv läbi ega olnud seepärast vajadustki suurema rehepeksuruumi järele. Vastavalt sellele erineb ka rehetoa sisustus — läänes asusid parred madalamal, idas, kus rehepeks toimus rehetoas, olid nad kõrgemal ja viljavihkude partele ahtmiseks seisti spetsiaalsel, partest madalamal asuval ahtmislaual.

Edela- ja Loode-Soomes kitsal alal kasutatav eraldi kütteruumiga (*kiukurali*) rehi on põhijoontes lähedane vene *ovin'*ile, kuid sellest ilmselt sõltumatu. Autor näitab K. Vilkunale tuginedes, et seda tüüpi rehi on Edela-Soomes suhteliselt hilise kohaliku arengu tulemus, kusjuures oluliseks teguriks tema tarvituselevõtul on nähtavasti olnud tuleoahu vastu võitlemise taotlus.

Viljapeksuaja käsitlusel puutume esmakordselt kokku vanast Ida-Euroopa alepõllundusest pärineva kihistusega, kuhu autor loeb Ida-Soomes tavaks olnud talvise rehepeksu ja viljakuhilate talv läbi väljas pidamise kombe, põhjendades neid omaaegse kaugete alepõldude kasutamiseiga.

Viljavihkude rabamine terade kättesaamiseks on Lääne- ja Ida-Soome rehepeksusamuti omanud eri kohta: läänes, nagu valdavalt Eestiski, rabati vihud enne koodiga peksu alati läbi, idas aga rabati sageli vaid esimene rehetäis seemneks, kuna edasine peks toimus juba eelneva rabamiseta. Autor rõhutab, et oma primitiivsusest hoolimata on rabamine suhteliselt hiline peksuviisi, sest efektiivne on ta ainult rukkii kui lahtiselt peas istuvate teradega vilja puhul;¹ enne rukkist peaviljana kasvatatud odra puhul ei anna rabamine häid tulemusi. Vilja rehes kuivatamine omakorda soodustas veelgi rabamise laiemat rakendamist.

Üldse on H. Vilppula viljapeksu käsitlemisel silmas pidanud eri teraviljade omadusi ning teinud sellega seoses mitmeid huvitavaid tähelepanekuid. Nii on põlise teravilja odra peksmisel püsinud ilmselt väga vana peksuviis — jalgadega tallamine, mis tihti on võtnud rütmilise tantsu, nn. odrapolka ilme. Ka Eestist on mõningaid teateid tantsu meenutavast tallamisest viljapeksul XVIII sajandil ja XIX sajandi algupoolel. Siin on ka omal kohal autori poolt esitatud kauged paralleelid, mis näitavad, et kõikjal on talatud eeskätt just neid vilju (hirss, oder, riis, lina), kus tera on tugevasti kaetud sõkaldega, mida tallamisega vähemalt osaliselt saadi eraldada.

Eestis tavaline, juba XVII sajandil dokumenteeritud tõuviljapeks hobusega sõtkutades on Soomes levinud kas otseselt eesti või rootsi eeskujul alles XIX sajandi teisel poolel, ja nimelt ainult maa edelaosas, s. o. alal, kus oli olemas selleks sobiv madala põrandaga rehala. Autor seostab selle uue rehepeksuviisi levimise kaerakasvatuse osatähtsuse suure kasvuga Lääne-Soomes XIX sajandil. Kaerakasvatuse areng mõjus kaasa ka selleks, et lõunapoolses Soomes võeti XIX sajandil uuesti laiemalt kasutusele vana ühest puust vart, mis raskel kaerapeksul osutus tõhusamaks tööriistaks kui kaheosaline koot. Soome vardad on seejuures eesti vartadest ehitusel erinevad — varreks on neil puuoks, nuiaks — selle külge jäetud jämedam tüvelõhk. Vanema tüübina esitab autor lühivarrelise, kurikat meenutava oksvarda, millega vilja väikestes kogustes peksti põlvitades või istudes. Mälestusi taolisest peksuviisist on säilinud peamiselt Lõuna-Soomes, kus kohati rehetoas reheahtju kõrval on veel püsinud muust põrandast kõrgem peksupõrand. Lühivarrelise vardaga kõrgemal peksupõrandal viljapeade peksmist peab Vilppula eriti arhailiseks peksuviisiks, mis jälle seostub eriti odraga.

Eesti viljapeksu ajaloo seisukohalt pakub suurt huvi soome koodide käsitlus. Tuginedes suurelt osalt rootsi uurija Dag Trotzigi² ja K. Vilkuna³ seisukohtadele näitab autor veenvalt, et eri osadest liidetud koodil on Soomes umbes tuhandeaastane minevik. Vaevast saame siis Eestiski koodi pidada alles XVII sajandi lõpust levinuks, millest kaugemale minevikku kohalikule materjalile tuginev uurimus

¹ Märkimisväärne, et Eestis sai rukkist peksmiseks leivaviljaks tõenäoliselt alles käesoleva aastatuhande algul.

² Dag Trotzig, *Slagan och andra tröskredskap. Nordiska Museets handlingar 17. Stockholm, 1943.*

³ K. Vilkuna, *Sadonkorjuu- ja viljanpuintivälineiden historiaa. «Virittäjä», 1944, nr. 2.*

tema kasutamist seni pole usaldanud dateerida. Soome vanim kooditüüp, Sise- ja Ida-Soomes kohati kasutatud nn. sõlmkoot eesti etnograafilises materjalis siiski ei esine. Vilkuna järgi peab autor teda levinuks koos slaavipärase alekultuuriga, kõrvuti harkadraga, idapoolse sirbitüübiga jms. Selle keeleliseks tõendiks on Ida-Soomes kasutatav koodinimetus *riusa* (< *vn рiуа*). Soome pinnal arenes sõlmkoodist edasi pulkkoot, mille nui keerleb varrest risti läbi löödud pulga ümber. Pulkkoot oli valitsev kooditüüp laiadatel aladel Sise- ja Ida-Soomes. Kogu Eesti mandriosas tuntud aukkoot⁴ on Soomeski teiste kooditüüpide kõrval ülemaaliselt levinud. Vilppula peab seda üheks vanemaks kooditüübiks, mis Euroopas on säilinud eriti reliktaladel mäestikudes jm. Soome, ja oletavasti siis ka Eestisse, on aukkoot levinud läänest tõenäoliselt keskajal. Põhja-Eestis tavaline lehterkoot, mida eesti uurijad I. Mannineni tuginedes on pidanud sija Soomes levinuks, on Vilppula järgi levinud vastupidi, s. o. Eestist Soome arvatavasti juba keskaja lõpul. Eesti saarte mütskoot on peaaegu ainuvalitsevaks kooditüübiks kitsal alal Edela-Soomes. Seda Lääne-Euroopas tekkinud arenenuimat kooti peab Vilppula Soomes kõige hilisemaks tulnukaks, mille sisse töid merd sõitvad rannatalupojad otse Läänemere lõunarannalt. Samasugust levikuteed tuleb mütskoodi puhul nähtavasti oletada ka Eestis.

Rohkesti uudismaterjali esitab autor viljapuhastamise kohta. Selgesti on esile tõstetud selle küllaltki aegaviitva töö eri staadiumid oma eri tööriistadega: 1) puhastamine aganaist, milleks kasutati hõredat sarja, 2) peenemast kõlust puhastamine viskamisega, millega ühtlasi terad sorteeriti ja 3) tolmu kõrvaldamine tuulamisega. Eestis ja mõnel määral ka Lätis on neid menetlusi asendanud kahekordne tuulamine — algul läbi hõreda, seejärel läbi tiheda sarja. Tuulamine sarja abil näikse olevat ainult Baltimaade erijoon.

Soomes tuntakse üksnes hõredat sarja (*välppä, seula*), mida kasutati vilja esialgseks puhastamiseks ilma tuule abita. Väärub märkimist, et eesti omadele sarnavaid ümmargusi sarju tuntakse Soomes peamiselt vaid kitsal Soome lahe rannaribal. Vaevalt saab seda jätta sidumata eesti mõjuga. Sarja kasutusele tuleku aja Soomes jätab autor materjali puudusel lahtiseks, ei pea teda aga mitte väga põliseks tööriistaks.

Euroopas üldtuntud viskamine, mida Eestis XIX sajandil kasutati viljapuhastamisel harva, on kogu Soomes olnud normaalseks võtteks pärast sarjamist. Seejuures kasutati Ida-Soome kitsas reheruumis

võrdlemisi sageli primitiivset käega viskamist, kuna Lääne-Soomes oli kühvel obli-gatoorne. Soome lahe rannamaal Ahvenamaa saartest kuni Ingerimaani vilja tolmust puhastamiseks kasutatud kasetohust tuulilehvikut peab Vilppula iseseisvalt leiutatud tuulamisvahendiks neis piirkondades, kus vilja puhastamine toimus nelja seinaga vahel. Sama tööriist on siiski tuntud kaugemalgi idas. Näiteks leidub Leninigradis NSVL Riikliku Rahvaste Etnograafia Muuseumi vepsa kollektsioonis analoogiline tuulilehvik (4452-32, venepärase nimetusega *мáхалка*), mida olevat kasutatud tuulamiseks vaikse ilma puhul.

Eriti Ida-Soomes tuulati vilja lihtsalt tuulise ilmaga väljas, valades teda kõrgelt alla. Lääne pool puhastati vilja tolmust tavaliselt ülesviskamise ja raputamise teel suuremõtmelises puulauast painutatud pohes, mis väliselt meenutab ovaalset sarja, on aga tiheda põhjaga. See puhastusviis on jäänud Eestis võõraks. Küll aga oli meilgi tavaline väiksem puust õõnestatud *pohemold*, mida kasutati peamiselt uhmis surutud tangude tolmust ja söklaist puhastamiseks. Vilppula peab seda vanemaks puhastusriistaks, mille Edela-Soomes suurem painutatud laudpohe juba keskajal kõrvale tõrjus.

Huvitav ja originaalne on rehe ajaloo laiemas perspektiivis käsitlemise katse teose lõpp-peatükkides, mis aga jäävad ka uurimuse kõige vaieldavamaks osaks. Mõõda minnes siin autori uudestest seisukohtadest Kirde-Euroopa eri rehetüüpide (*vn шиш ja овня*) suhtes, mille levikut Põhja-Venemaa rahvaste hulgas ta seostab slaavlaste ittasiirdumisega, peatume lühidalt soome-eesti rehtede algajaloo valgustamiskatsel.

Sõna *rehi* (sm *riihi*) algupära pole siiani lõplikult selge. Ühelt poolt peetakse seda sõna soomeugriliseks, sest tal leidub sisulis-häälikulisi vasteid näiteks mari ja udmurdi keeles, teiselt poolt seotakse seda kui vana skandinaavia laensõna rootsi murdelise viljakuivatusteiba nimetusega *ri*. Viimast seisukohta pooldab ka H. Vilppula. Seega oleks siis *rehi* algselt tähendanud teivastest seadist vilja (ja ka lina) kuivatamiseks lageda taeva all. Vilja paremaks kuivatamiseks hakati taolisi teibaid seadma eluruumi lae alla lahtise kolde kohale, ja seda juba ajal, mil läänemeresoomlased palkide nurkamistehnikat veel ei tundnud ning kasutasid sammaskonstruksioonis eluhooneid. Aja jooksul kandus nimetus *rehi* kogu hoonetele. Täendusareng võis niisiis toimuda umbes selliselt: kuivatusparred väljas > kuivatusparred kolde kohal > partele ahitud vili > kuivatusruum. Analoogilist tähendusarengut kuivatusseadistelt kuivatusruumini märgib autor ka saksa *Darre* puhul. Edasi arvab Vilppula, et nelinurkne rõhtpalkidest eraldi rehi-saun tekkis kaugel alemadel seoses alepõl-

⁴ Eesti kooditüüpide ja nende leviku kohta vt. I. Manninen, Die Sachkultur Estlands II. Tartu, 1933, lk. 103—108.

lunduse suurte mõõtmete omandamisega Põhja-Venes ja Soomes IX—X sajandil. Tänu alekultuurile oleks siis Soomes toimunud rehe eraldumine elamust.

Eestis aga kulges areng teist teed. Eesti rehehoone kujunemist näeb H. Vilppula õige omapäraselt. Ta arvab, et e rehealune võis algselt sõna-sõnalt tähendada parte (s. o. algse «rehe») all olevat ruumi. Sel puhul jääb aga selgusetuks, miks siis seda nimetust Eestis kunagi ei kasutata tõelise partealuse kohta rehetoa. Ikka ja alati tähistab see ainult rehetoa ümber või kõrvale ehitatud avarat ruumi. Esialgu võis see olla sammastele toetuv lahtine rehte ümbritsev «alune» (siit siis loogiliselt ja lihtsalt ka nimetus *rehe-alune*), milletaolist veel tänini võib näha vadja ja isuri rehtedel (vdj *kattoaluz*, is *lakan-alus*). Vilppula seletab eesti tüüpilise rehehoone tekkimist küll nii, et algsesse sammaskonstruksioonis suurde

«tuppa» (hilisemasse rehealusesse) ehitati hiljem kolde ümber sisse rõhtpalkidest väiksem rehetuba. Eestis olevat vähe sirget okaspuud(!), mistõttu siin rehetoa ümber hooletult ehitatud rehealune kaua püsis. Taoline mõttearendus tundub paraku üsna meelevaldsena ja vaevalt saab selle varal lahendada eesti rehelamu tekkimise probleemi. Lähtepunktiks peaks ikkagi jääma samalaadne rõhtpalkidest üheruumiline rehi-saun, mille kasutuselevõttu Soomes autor seob alekultuuriga. Meil on ju küllalt näiteid, kuidas sellega ka Soomes hiljem on liidetud mitmesuguseid postidele toetuvaid «aluseid» (vrd. ka käsitletavas uurimuses joon. 5 ja 12). Miks siis eesti rehealune peaks olema tekkinud teist teed, muistse eluruumi otsese jätkajana? Pigem on see siingi hilisem lisand vana rehetoa juures, nagu seda seni on tõlgitsetud .

A. VIIRES